

КОНФІКСАЛЬНІ ПРИСЛІВНИКИ У ТВОРАХ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Петро Білоусенко

Дослідники адвербіальних систем української, російської і білоруської мов тривалий час вважали адвербіалізацію панівним способом поповнення класу прислівників. Адвербіалізацію як основний шлях творення адвербативів було обґрунтовано у давній монографії О.М. Федорук-Галкіної *Прислівник у сучасній російській мові* (Федорук-Галкіна 1939). Відтоді лінгвістична думка була зосереджена, головним чином, на вивченні умов виникнення адвербіалізації, факторів, що сприяють цьому процесові та його наслідкам. Зокрема, учені встановили: адвербіалізація здійснюється на синтаксичній основі (Лукин 1976) через те, що прийменниково-іменні конструкції змінюють свої звичні синтаксичні функції на функції обставин, які притаманні прислівникам. Адвербіалізація супроводжується втратою лексемами категоріального змісту (Чапля 1960: 33; Довгая 1970: 3), базується на переосмисленні й лексикалізації відмінкових форм інших повнозначних слів і прийменниково-відмінкових конструкцій (Гумецька 1957: 19). При цьому дослідники вказували й на те, що процес адвербіалізації завершується перетворенням прийменників (у прийменниково-іменних конструкціях) на словотворчі афікси (Бевзенко: 1960: 380; Жовтобрюх 1979: 282). Ю. Шевельов підкреслював, що “в ролі наростків він [прислівник – П.Б.] найчастіше використовує ті морфеми (значущі частини слова), які в іменах правлять за закінчення” (Шерех 1951: 360).

Однак уже О.М. Федорук-Галкіна у згаданій праці, аналізуючи такі прислівники, як “ползком”, “кувырком”, “броском”, припускає, що “вони”, можливо, і не були ніколи іменниками, що це особливий вид підсилювального слова, утвореного від дієслова, і, ймовірно, “ползком” – було можливе при “ползать”, так само як “ходуном” – тільки при “ходити” (Федорук-Галкіна 1939: 57). І.К. Чапля підкреслював, що “деякі прислівники ніколи не були відмінюваними іменниками” (Чапля 1960: 22). У 60-х роках утверджується думка, що українська мова має в своєму складі *досить багато* [виділено нами – П.Б.] прислівників позаадвербіального творення (Бевзенко 1960: 386), унаслі-

док цього морфологічний спосіб творення стає предметом поглиблених досліджень. На основі морфолого-синтаксичного способу творення прислівників з'являється новий спосіб – морфологічний (Коневецкий 1977: 29). Дериваційний підхід до творення префіксальних і конфіксальних прислівників завойовує прихильників у східнослов'янському мовознавстві (див. Шуба 1961: 159; Уздыган 1975: 10; Коневецкий 1977: 29; Жовтобрюх 1979: 282; Даценко 2007 та ін.).

Кілька праць І.Ф. Мазанька, учня Ф.П. Філіна, і його ж кандидатська дисертація *Творення прислівників у російській мові XI–XVII ст.: На матеріалі лексико-семантичних груп зі значенням просторової орієнтації* (1977) являють собою суто дериваційну концепцію творення обставинних прислівників. І.Ф. Мазанько стверджував, що *посторонь* ‘поряд, біля, обіч’ походить не від іменника *сторонь*, як вважалося раніше, а від прислівника *сторонь*, адже, за даними пам’яток, *сторонь* – прислівник (Мазанько 1976: 117). Таким способом, на думку цього дослідника, утворено конфіксальні прислівники *впереди* (†), *вночи* і багато інших. Зрештою, дослідник заявив, що “процес творення прислівників за словотвірними моделями є не переродження чи переростання адвербіалізації в деривацію, а закономірний розвиток словотворчих процесів усіх історичних стадій мови” (Мазанько 1977: 2). “Якщо навіть існують схожі на прислівники синтаксичні конструкції, то до творення прислівників вони не мають ніякого стосунку, оскільки прийменниково-відмінкова форма не переходить у прислівник, не прагне до адвербіалізації й не розвивається в цьому напрямку. Прислівники творяться дериваційним шляхом” (Мазанько 1976: 115).

Цей власне дериваційний підхід до вивчення прислівника не дає відповіді на суттєве питання: чим викликаний процес деривації, тобто яке значення (чи його модифікацію) вносив префіксальний чи (частіше!) конфіксальний елемент у новостворений прислівник. Вказівка на мету словотворчого акту має вивести на перший план у вивченні словотворення його семантичний аспект (Серебренников–Уфимцева 1977: 252). До того ж чисто дериваційний підхід І.Ф. Мазанька не давав відповіді на питання про походження словотвірних моделей прислівника.

Спостереження над прийменниково-відмінковими конструкціями й прислівниками, що мають однозвучні з прийменниками префікси, дозволяє стверджувати, що традиційні погляди на природу і сут-

ність творення словотвірних моделей прислівника загалом у своїй основі не були хибними.

На сьогодні найкращим описом історії прислівникової системи української мови є розділ в академічній книзі *Історія української мови: Морфологія*, написаний В.В. Німчуком десь у той же час, коли опублікував свої статті І.Ф. Мазанько (див. Німчук 1978). Василь Васильович не зважив на праці цього автора і правильно зробив. Пояснимо чому.

Дослідники резонно стверджують, що в синтаксисі східнослов'янських мов протягом останньої тисячі років спостерігається процес бурхливого зростання кількості прийменниково-відмінкових форм, які в багатьох випадках замінили обставинні безприйменникові конструкції (Ломтев 1954: 47; Німчук 1983: 214; Щербатюк 1983: 92). Прийменниково-відмінкові конструкції були формально виразнішими, ніж безприйменникові (див. Ломтев 1954: 214), вони більш точно й диференційовано передавали думку. Саме завдяки адвербіалізації в народній мові прийменниково-відмінкових форм іменника (вряди-годи займенника) з'явилося багато конфіксальних прислівників типу *вночі, додоу, зночі, увечері, навесні, потім, надто, затим* та багато інших, які, зрозуміло, використовував Т.Г. Шевченко: *Защетава жайворонок, Угору летючи* (СМШ: I, 63); *Восени буде у нас свій журнал під редакцією Белозерського і Макарова* (СМШ: I, 114). Пор. давні *верхъ* 'вверх', *перекъ* 'впоперек', *вечерь* 'увечері', *ночь* 'вночі', *утро* 'вранці', *осень* 'восени', *горѣ* 'вгорі', *низъ* 'вниз', *низоу* 'внизу', *лѣтѣ* 'літом', *веснѣ* 'весною', *верхоу* 'вгорі', *перво* 'спочатку, щойно', *долоу* 'додоу', *долѣ* 'внизу' тощо.

Прийменники ж, як відомо, є засобом вираження залежності іменника (чи його еквівалента) від інших слів у реченні. Проте прагнення мовця побудувати певну прийменниково-відмінкову конструкцію наштовхувалося на відсутність субстантивів (іменників, займенників) з потрібними в кожній конкретній ситуації семантичними параметрами.

Необхідна семантична ідея могла міститися в інших частинах мови, що спричинило виникнення в мовленні субстантивів, які мають спеціалізовану функцію: виступати в постприйменниковій позиції обставинних прийменниково-відмінкових конструкцій. Ці субстантиви могли утворюватися від *прикметників*, вони фіксуються в найдавні-

ших пам'ятках української мови й мають виразне народно-розмовне походження: *познають ли на долзѣ оу кого купивъ* (XI/1282 – ПР: 125); *Тѣмъ словѣсомъ и по малу не хотя вѣрова* (XI/XVI – ИФ: 172), *и ту есть на Великое море внити, на шює въ Іерусалимъ, а на десно къ Святѣй Горѣ* (XV/1106–1108 – ХД: 3); *Изъславъ [...] поѣха в борзѣ с полком своимъ къ Переяславлю* (к. XII / бл. 1425 – ЛК: 311); *и женѣ его и дружиноу его одали по великоу* (339); *зовучи къ князю на обѣдѣ ѿ(т) мала и до велика* (369); *по лѣвоу Вячѣслава и Изъслава. ѿли до Ладѣскихъ воротъ* (427); *а промежи князи сѣмо сташи ѿ(т) Вячѣслава. ѿ(т) Изъслава по праву* (427); *идоуцоу емоу по ровни* (XIII / бл. 1425 – ЛГВ: 767). Частіше постприйменникові деад'ективи трапляються в середньоукраїнській мові: *а потомъ, пустивъши Чижовку въ право, а въ лево Ретовъскою поступаючи [...] ажъ ку Пруднику идучи* (1322 – П: 21); *по дробноу* (1475 – ССУМ: II, 168); *направо* (1491 – 23); *соуполна* (1493 – 402); *однова* (XV – 76); *потрѣвоу* (XV – 215); *наново* (1500 – 20); *згола* (1596 – ЛексЗиз: 27), пор. *не мѣемъ з(ъ)гола чимъ ро(с)платися* (1710 – ДНМ: 40); *поблизу рымъ ъ* (1627 – БерЛекс: 178); *мы обоє квитиємо о(д) мала до велѣ* (1579 – АО: 59); *По молодецку, По простацку* (сер. або др. пол. XVII – Син: 145); *По просту* (146); *тотъ впрудце скоротится так же* (1670–1696 – ІВ: 151); *безъ вѣдома [...] вашого* (1711 – Гетьм: 49); *выкрадено [...] копъ сто спо(л)на* (1708 – ДНМ: 32); *мѣли усовѣтовати, якимъ би способомъ войско задержати отъ розезду врознь* (1720 – ЛВел: I, 132); *Сина нашого [...] на веселе вѣдучого [...] хотѣли розгромити* (141); *Ракочій, впредѣ въ легцѣ пошовшій, умкнулъ [...] за границу* (284); *а иншихъ [...] допрашивалъ пороз(ъ)нь* (1724 – ДНМ: 158), пор. *сказалъ во(и)тову ти(х) з(ъ)лодюгъ роз(ъ)вести наррозно; знакъ битій вдовжъ якъ би на польпалця* (1740 – 280); *Іванъ Яременко сталі поблизѣ Антоне(н)ка* (1741 – 295) тощо.

Зрозуміло, що структури, марковані уснорозмовним мовленням, стали невід'ємним складником поезій Т.Г. Шевченка, наприклад: *Прать против рожна чи закопаться заживо в землю – не хочеться* (СМШ: I, 246); *А ти, всевидяще око! Чи ти дивилося звисока, Як сотнями в кайданах гнали В Сибір невольників святих* (СМШ: I, 271); *Ох, якби я знала, Що побачу його ще раз, Що побачу знову* (СМШ: I, 290). У творах Т.Г. Шевченка документується цікава форма до скру-

ту: Було, на собаку кинь, то влучиш друга, а як прийшло до скруту, то святий їх знає, де вони поділись (259), скрут ‘складні, важкі обставини, труднощі’. Цей іменник чоловічого роду структурно й семантично співвідноситься із запозиченим з польської мови прикметником *скрутний* (старопольське *skrutny*) (ЕСУМ: V, 289), можливо, *скрут* – це новотвір митця.

У таких конструкціях післяприйменникові складники традиційно, навіть у найновіших дослідженнях (див. Даценко 2007), вважають ад’ективами. Однак уже в українській мові давньокиївського періоду прийменник не міг поєднуватися з прикметником у принципі, оскільки прикметник давно вже відмежувався від іменника й виступав окремою частиною мови з притаманним йому лексичним значенням, граматичними характеристиками, а прийменник за визначенням поєднується лише з іменниками. Тому навіть давні постприйменникові компоненти в конструкціях типу *изънова, направо, помалу, змолоду, вьскорѣ, вьборзѣ, вишир, направо посуху* і под. не є прикметниками, це іменники неповної парадигми, які утворено від прикметників.

Конфіксальні прислівники могли мати у своїй структурі **віддієслівний** іменник. До таких новотворів в українській мові XI–XIII ст. можна віднести невелику кількість іменників. Напр.: *бѣ бо рать велика бес перестани* (ПВЛ: 127); *бѣ бо уже в заморозѣ* (142); *Галичане изоимаша изаслави(ч) на розгонѣ* (ЛК: 464); *анъ же в оторонѣ выскочивъ по нихъ* (587); *Романъ же слышетъ без опаси к моужемъ Галичькимъ* (660) тощо.

Інтенсифікується цей процес у середньоукраїнській мові, подібні конструкції знову ж таки дедалі частіше фіксуються в пам’ятках, які відображають живу народну мову: *без упроса* (1480 – ССУМ: II, 481); *И зложилъ рокъ в поруце пятисо(т) ко(п) гроше(и)* (1584 – АЖ: 74); *куля навьлет прошла* (84); *ся розы(ш)ли про(ч) у поко(р)мъ* (1571 – СелРух: 45); *копцы закопа(ли) [...] в о(б)ездѣ* (1597 – ККПС: 88); *Душа яст[ь], и до скази приходит[ь]* (1607 – Душ: 184); *рушилъ [...] на отсѣчь войску* (до 1720 – ЛСам: 21); *козакъ вѣ Православной вѣри безъ зазору обрѣтающийся* (1638 – ВО: 144); *поити на пролом* (1720 – ЛВел: I, 68); *до утеку удалися* (II, 38); *продавання на роздробъ* (545); *изъ куріеромъ вѣ задіоръ войшолъ* (1723 – ЯМ: 101); *горѣлки [...] на росходъ* (1724 – 101); *на розискъ [...] кого послалъ* (222); *о по-*

бою и порубѣ мужа (1728 – ДНМ: 188); *в службѣ за наемъ* находился (1756 – 344); *плѣнниковъ [...] на окупъ* выпустилъ (1770 – СИ: 354); *безумний болтает без разбору* (60-і – 70-і ХVІІІ – Ск: I, 109); *погнал за Баввою в погонь* (1788 – Деркач 1960: 115 та ін.).

Прихильники власне дериваційного підходу до розгляду генези словотвірної структури таких дериватів можуть стверджувати, що ми маємо справу з творенням конфіксальних дериватів за наявним у мові зразком. Не заперечуючи в принципі проти такого погляду на творення прислівників, усе ж спробуємо обстояти думку, що ми маємо справу з адвербіалізацією морфолого-синтаксичним, а не морфологічним способом творення. У народній мові, як уже згадувалося, здавна фіксуються применниково-відмінкові структури, у яких іменник має лише одну словоформу, оскільки він утворений для виконання згаданої спеціалізованої функції виступити в постприменниковій позиції. Ці структури могли адвербіалізуватися, адже, як стверджують дослідники, значно збільшувало можливість переходу в прислівник словоформи чи сполучення слів випадіння другого компонента із лексичної системи мови (Шапиро 1947; Карский 1956; Демидова 1957) чи повне руйнування парадигматичної системи певного типу. Наведені іменники цілком відповідають цій умові, адже їхня парадигма обмежена однією словоформою. Адвербіалізовані й не адвербіалізовані структури часом важко розрізнати, а прийняте правописом написання не є мовним критерієм розрізнення прислівника й применниково-відмінкової конструкції, що спричинює вряди-годи певні казуси в правописі.

У творах Т.Г. Шевченка виявлено цілий шерег слів з обмеженою кількістю словоформ. Зокрема, важко уявити іншу форму іменника, ніж *плив* у шевченковому словосполученні *збити з пливу* ‘звести з правильного шляху’: *А Борнц усе-таки поет народний і великий, І наш Скворода таким би був, якби його не збила з пливу латинь* (СМШ: II, 79).

Порівняймо ще приклади з творів Т.Г. Шевченка: *Ніколи, ну разу в житті. Добра, добра такого таки зроду У мене, правда, не було* (СМШ: I, 297) від *родитися*, тобто ‘від народження’; *Ваша Маруся так мені вас розказала, що я вас навиліт знаю* (СМШ: I, 433) від *вилітати* (навскрізь), пор. *виліт літака, виліт птахів* із гнізда тощо.

Досить часто трапляються конструкції з прийменником **на**, рідше документуються субстантиви такого штибу з прийменниками **з**, **без**, **у** (**в**), **по**: причому іменник структурно й семантично співвідноситься з дієсловом, наприклад: *Ремінна свита [...] на заказ і добре зроблена* (СМШ: I, 247); *Не видно нікого в Ієрусалимі, Врата на запорі* (I, 258); *Посилаю вам на показ 10 екземплярів* (II, 103); *Я в Нижнім Новігороді на волі, – на такій волі, як собака на прив'язі* (II, 153); *На припоні коні отаву скубуть* (II, 159); *Чи не той це Микита, що з вільотами свита* (СМШ: I, 87); *Ремінна свита з відлогою на тім тижні тобі пошлеться* (I, 96); *А то так случилось, Просто з запалу та й годі* (I, 254); *Папір мені дуже став у пригоді* (II, 103); *вдовиного, бачиш, сина В прийом громада повезла* (II, 156) 'місце, де провадиться набір рекрутів'; *Ты паству свою покинув без спросу владыки и блукаєш тепер по дебрях та добрых людей грабыш* (II, 548); *Мабуть шкода, Що без пригоди, мов негода, Минула молодість моя* (II, 153) 'потреба, користь', співвідносне з *пригодитися* 'знадобитися'; *Не плач, Катерино, Не показуй людям сльози, терпи до загину* (I, 243); *Так ніколи, що за лежею нема коли і посидить* (I, 368); *Стали хлопців В кайдани кувати Та повезли до прийому Битими шляхами* (II, 156); *По слуху вона мені подобалась* (II, 266) 'з розмов'; *Дурня знати по походу* (II, 138) тощо.

У письменників нової української літератури – попередників Т.Г. Шевченка – такі іменники трапляються нечасто. Зокрема, у Г. Квітки-Основ'яненка є *загинуті*, але немає *до загину*, є *прив'язатися*, але немає *на прив'язі*, є *запірати* 'замикати', але немає *на запорі*; є *запалати*, але немає *з запалу*, є *найняти*, *наймичка*, *найом* 'дія за значенням найнятися' (*за найом*), *наньм* (*без наньма, по наньмам*), але немає *найми* тощо, щоправда є *бути в пригоді*.

Зрідка в постприйменникову позицію потрапляє наявна в мові прийменниково-відмінкова форма іменника або ж частка з дієсловом: *На незабудь Штернбергові* (СМШ: I, 461); *На пригорі, ніби капличка, Козацька церква невеличка* (II, 153); *На пригорі собі стоїть, неначе дівчина, хатинка* (там само) тощо. Деякі з них теж перетворюються в прислівники, які з сучасного погляду кваліфікуються як конфіксальні. Пор.: *А з вечора до досвіта Летить стріла каленая* (I, 202) та *Що гомонять отам, зичить удосвіта* (I, 65).

У мові Т.Г. Шевченка є й такі структури, які підтверджують думку про те, що розглядані постприйменникові компоненти мовцями первісно сприймалися як субстантиви, оскільки при них може бути означення, наприклад: *Був собі дід та баба, З давнього давна у гаї над ставом, Удвох собі на хуторі жили* (СМШ: I, 160); *І хоч би на сміх де могила о давнім давні говорила* (там само), пор. *давно, здавна*.

Т.Г. Шевченко, очевидно, звернув увагу як на те, що трансформація дієслів, прикметників в іменники з обмеженою парадигмою зумовила концентрацію, інтенсифікацію в цих дериватах інформації процесу, ознаки, а отже, і їхнього емоційно-експресивного навантаження, тому в його текстах часто трапляються згадані іменники, потреба у створенні яких продиктована саме такими чинниками, порівняймо, наприклад, у цьому плані конструкції *до смерті* і *до загину*, *собака прив'язана* і *собака на прив'язі*, *як прийшлося до скруту* і *як стало скрутно*, *стати у пригоді* й *пригодитися*, *коні на припоні* й *коні припнуті* тощо.

Зароджені в надрах давньої руськоукраїнської мови, розглядані прийменниково-відмінкові конструкції з іменником, який має обмежену парадигму, широко вживаються в творчості письменників – наступників Т.Г. Шевченка, – основоположника нової української літературної мови, наприклад: *навіть курей і гусей на розвід дала; А! – каже з притиском, – а! браво, хлопче!* (А. Свидницький); *Дыка коза обзывається безъ протягу, тико мезэ!* (Я. Новицький); *У мене люде не на убій; А боги оба рубалися аж до вбою аж до здоху* (Ю. Федькович); *У подобі став їй новий піп* (Г. Барвінок); *Не в забарі буде в нас дитина* (Л. Боровиковський); *В коляску запрягли дванадцятро коней по парі в простяж* (О. Стороженко); *Буває [...] візьмуть тебе на висміхи; з перепною богу душу оддав* (О. Кониський); *хоч би тобі один хвіст залишився на розвід* (М. Стельмах); *Обертайся, земле, без упину* (Є. Плужник); *А взагалі я певен, що все буде добре: дивись, народ у нас як на підбір; летять вони [журавлі] вдень і вночі без передиху, без єдиної зупинки* (О. Гончар) тощо.

Такі структури можуть легко адвербіалізуватися, пор. *впорожні, взагалі, всерйоз* тощо. На субстантивність постпрефіксального (постприйменникового) елемента, як і раніше, вряди-годи може вказувати розширення його парадигми (*взагалі//назагал*) та розщеплення прийменниково-іменникових форм означуванням словом, напр.: *Кажси на-*

загал – скільки ми маємо бійців під гвинтівкою (Ю. Смолич); *Хведько звик на повному серйозі відповідати на запитання старших* (М. Стельмах).

Наведені приклади репрезентують типове вживання цих форм: вони використовуються здебільшого в розмовному й просторічному мовленні та широко – у поетичних і прозових творах художньої літератури, рідше – у публіцистичному стилі мовлення. Розглянуті іменники неповної парадигми означають опредметнені процеси, дії, якості і знаходяться на периферії синтаксичних функцій цієї частини мови: вони, як правило, не виступають підметами, додатками, присудками, мають прислівникове значення.

Отже, розглядані структури, як показують наведені мовні факти, є побічним розвитком прийменниково-відмінкових конструкцій з іменником у неповній парадигмі. Марковані належністю до народно-розмовної мови, підтримані творчістю Т.Г. Шевченка, вони стали вагомим виразовим та емоційно-експресивним засобом сучасного красного письменства.

ДЖЕРЕЛА

- АЖ – Бойчук, М.К. (підгот. до вид.), *Актова книга Житомирського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.)*. Київ: Наукова думка, 1965.
- АО – Керницький, І.М. – Купчинський, А.О. (упор.), *Акти села Одрехови*. Київ: Наукова думка, 1970.
- БерЛекс – Німчук, В.В. (підгот., вступ. ст.), *Лексикон словенороський Памви Беринди*. Надрук. з вид. 1627 р. фотомех. способом. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961.
- ВО – О войнѣ остраниновой зъ ляхами на Украинѣ Малоросійской. В кн.: Величко, С. (сост.), *Лѣтопись событій въ Юго-Западной Росіи въ XVII в.* Київ, 1984, 133–146.
- Гетьм – Горобець, В.Й. (упор.), *Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Збірник документів*. Київ: Наукова думка, 1993.
- Деркач, Б.А. 1960, *Перекладна українська повість XVII–XVIII ст.* Київ: Вид-во АН УРСР.
- ДНМ – Передрієнко, В.А. (підгот. до вид.), *Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст.: Матеріали соєнних канцелярій і ратуш Лівобережної України*. Київ: Наукова думка, 1976.
- Душ – Душевник. В кн.: Нічик, В.М. та ін. (підгот.), *Пам'ятки братських шкіл на Україні: Кінець XVI–початок XVII ст. Тексти і дослідження*. Київ: Наукова думка, 1988, 180–205.

- ЕСУМ – Мельничук, О.С. (гол. ред.), *Етимологічний словник української мови І–*. Київ: Наукова думка, 1982–.
- ИФ – Мещерский, Н.А., *История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе*. Москва: Изд-во АН СССР, 1958.
- ІВ – Величковський, І., *Твори*. Київ: Наукова думка, 1972.
- ККПС – Німчук, В.В. (відп. ред.), *Книга Київського підкоморського суду*. Київ: Наукова думка, 1991.
- ЛВел – Величко, С., *Сказаніє о войнѣ козацкой зъ поляками*. Київ: Українська академія наук, 1926.
- ЛГВ – Галицько-Волинський літопис. В кн.: Шахматов, А.А. (ред.), *Полное собрание русских летописей, т. 2: Ипатьевская летопись*. Москва: Изд-во вост. литературы, 1962, 715–938.
- ЛексЗиз – Німчук, В.В. (підгот., вступ. ст.), *Лексис Лаврентія Зизанія: Синоніма славеноросская*. Київ: Наукова думка, 1964, 23–89.
- ЛК – Київський літопис. В кн.: Шахматов, А.А. (ред.), *Полное собрание русских летописей, т. 2: Ипатьевская летопись*. Москва: Изд-во вост. литературы, 1962, 384–707.
- ЛСам – *Летопись Самовидца по новооткрытым спискам: С приложением трех малороссийских хроник*. Киев, 1873.
- П – Грамоти XVI ст. В кн.: Пещак, М.М. (упор.), *Пам'ятки української мови*. Київ: Наукова думка, 1974.
- ПВЛ – Повість временних літ за Лаврентіївським списком. В кн.: Карский, Е.Ф. (ред.), *Полное собрание русских летописей, т. 1: Лаврентьевская и Суздальская летопись по академическому списку*. Москва: Изд-во вост. литературы, 1962, 1–286.
- ПР – Греков, Б.Д. (ред.), *Правда русская, т. 1*. Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1940.
- СелРух – Боряк, Г.В. – Вислобоков, К.А. – Гирич, Т.Ю. та ін. (упор.), *Селянський рух на Україні 1569–1647 р.: Збірник документів і матеріалів*. Київ: Наукова думка, 1993.
- СИ – Собрание историческое. В кн.: *Летопись Самовидца по новооткрытым спискам: С приложением трех малороссийских хроник*. Київ, 1873, 320–378.
- Син – Синоніма славеноросская. В кн.: Німчук, В.В. (підгот., вступ. ст.), *Лексис Лаврентія Зизанія: Синоніма славеноросская*. Київ: Наукова думка, 1964, 91–172.
- Ск – Сковорода, Г., *Повне зібрання творів у двох томах, т. I–II*. Київ: Наукова думка, 1973.
- СМШ – Ващенко, В.С. (відповід. ред.), *Словник мови Шевченка: В двох томах, т. 1 (А–Н) – т. 2 (О–Я)*. Київ: Наукова думка, 1964.
- ССУМ – Гринчишин, Д.Г. – Гумецька, Л.Л. – Керницький, І.М. (ред.), *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст., т. I–II*. Київ: Наукова думка, 1977–1978.
- ХД – *Житъе и хожденъе Данила Русьскыя земли игумена, 1106–1108*. Текст воспроизведен по древнейшему списку XV века. Санкт-Петербург, 1896.
- ЯМ – Лазаревский, А.М. (ред.), *Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717–1734 гг.), ч. 1–3*. Київ: Наукова думка, 1983–1987.

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко, С.П. 1960, *Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни і словотвору*. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво.
- Гумецька, Л.Л. 1957, Словотвір прислівників української актової мови XIV–XV ст. *Українська мова в школі* № 6, 19–26.
- Даценко, І.Б. 2007, *Історія формування прислівників місця української мови*. Дис. канд. наук. Київ.
- Демидова, А.К. 1957, Переход предložно-именных сочетаний в наречия. *Русский язык в школе* № 5, 85–92.
- Довгая, Т.М. 1970, *Адвербиализация в современном украинском литературном языке*. Автореф. дис. канд. наук. Ужгород.
- Жовтобрюх, М.А. (ред.) 1979, *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ: Наукова думка.
- Карский, Е.Ф. 1956, *Белорусы: Язык белорусского народа, вып. 2: Исторический очерк словообразования и словоизменения в белорусском языке*. Москва: Изд-во АН СССР.
- Коневецкий, А.К. 1977, *История наречий в русском языке*. Автореф. дис. д-ра наук. Саратов.
- Ломтев, Т.П. 1954, *Из истории русского синтаксиса*. Москва: Учпедгиз.
- Лукин, М.Ф. 1976, Переход слов из одной части речи в другую и их трансформационные причинно-следственные связи в современном русском литературном языке. В кн.: Отин, Е.С. (отв. ред.), *Проблемы словообразования русского и украинского языков*. Киев–Донецк: Вища школа, 5–33.
- Мазанько, І.Ф. 1976, Заметки об образовании наречий в древнерусском языке. *Вопросы языкознания* № 5, 111–125.
- Мазанько, І.Ф. 1977, *Образование наречий в русском языке XI–XVII веков: На материале лексико-семантических групп со значением пространственной ориентации*. Автореф. дис. канд. наук. Москва.
- Німчук, В.В. 1978, Прислівник. В кн.: Бевзенко, С.П. – Грищенко, А.П. – Лукінова, Т.Б. та ін., *Історія української мови: Морфологія*. Київ: Наукова думка, 342–412.
- Німчук, В.В. 1983, Синтаксичні функції приєдників. В кн.: Арполенко, Г.П. – Грищенко, А.П. – Німчук, В.В. та ін., *Історія української мови: Синтаксис*. Київ: Наукова думка, 131–230.
- Серебренников, Б.А. – Уфимцева, А.А. (ред.) 1977, *Языковая номинация: Виды наименований*. Москва: Наука.
- Уздыган, І.М. 1975, *Отадъективные наречия в украинском языке XIV–XVII вв.: Словообразовательная структура*. Автореф. дис. канд. наук. Київ.
- Федорук-Галкина, Е.М. 1939, *Наречие в современном русском языке*. Москва.
- Чапля, І.К. 1960, *Прислівники в українській мові*. Харків: Вид-во Харків. ун-ту.
- Шапиро, А.Б. 1947, Об образовании наречий в современном русском языке. *Русский язык в школе* № 1, 28–38.
- Шерех, Ю. 1951, *Нарис сучасної української літературної мови*. Мюнхен: Молоде життя.

- Шуба, П.П. 1961, *Прислоўе у беларускай мове*. Мінськ: Вид-ва АН БССР.
- Щербатюк, Г.Х. 1983, Просте речення. В кн.: Арполенко, Г.П. – Грищенко, А.П. – Німчук, В.В. та ін., *Історія української мови: Синтаксис*. Київ: Наукова думка, 11–130.